

Ihminen ja negaatio: professori Airaksinen ja positiivisen ajattelun taito Matti Kamppinen

Timo Airaksinen: Minuuden rakentajat: filosofinen kirja ihmisestä. WSOY 1999.

Minuuden rakentajat: filosofinen kirja ihmisestä (1999) on Helsingin yliopiston käytännöllisen filosofian professori Timo Airaksisen näkemys ihmisen fundamentaalisista ominaisuuksista. Kirja kuuluu laajasti ottaen filosofisen antropologian alueeseen, joka on itse asiassa varsin hankala tutkimuksen alue. Analyysin kohteesta, ihmisestä, pitäisi sanoa jotain yleispätevää ja universaalia ilman, että tukeutuu liiaksi siihen mitä empiirisillä tieteillä on ihmisestä sanottavana.

Empiiriset tieteet kuten kulttuuriantropologia, kognitiivinen psykologia ja sosiologia ovat kontingentteja tieteitä, joiden tulokset tarkentuvat, vanhenevat ja kumoutuvat ajan kuluessa. Tämän vuoksi moni filosofinen antropologi käyttääkin raaka-aineistona arkielämää, omia intuitioitaan ja sitä jaettua sosiaalista todellisuutta, jonka hyödyntämiseksi ei tarvitse olla minkään empiirisen ihmistutkimuksen asiantuntija.

Airaksisen pääasiallisena aineistona ovatkin hänen omat kokemuksensa ja intuitiot siitä, mitä erilaisiin kulttuuriin merkityskategorioidiin kuuluu. Arkisten ilmiöiden keitosta hän tosin maustaa useilla biologisilla ja antropologisilla huomioilla.

Filosofisia eli yleisiä antropologioita tarvitaan erityisten ihmistieteiden lisäksi. Ilman filosofista otetta jäisivät käsittelemättä sellaiset kysymykset kuten "Miten erilaiset ihmisenäkemykset suhtautuvat toisiinsa?", "Millaisia sitoumuksia erilaiset ihmisteoriat tekevät?" ja "Mitä erilaiset tieteelliset ja kansanomaiset ihmisteoriat viime kädessä kertovat ihmisen olemuksesta?"

Ihmisen sopimuksenvaraisuus

Airaksisen perusviesti on ytimekäs: ihminen on läpeensä kulttuuriolio, joka distribuoii intelligenssiään ja muita ominaisuuksiaan kulttuuriin artefakteihin, käyttäen sitten näitä artefakteja elääkseen tai viettääkseen erilaisia elämänjaksoja. Kulttuurisia artefakteja ovat paitsi erilaiset esineet kuten tietokoneet, autot ja polynimurit, myös korkeamman kertaluvun oliot kuten tavat, identiteetit ja maailmankuvat. Ihmisen minuuus on kulttuurisesti konstruotua, joskin biologinen perusta asettaa vielä osittain tuntemattomia reunaehjoja.

Ihmisen ja yhteiskuntaelämän sopimuksenvaraisuus on huikea voimavara: voimme muuttaa itseämme, tietää enemmän, luoda edifioivia artefakteja ja kasvattaa jälkeläisemme melkein mihin tahansa oppiin. Moinen modifioitavuus luo samalla suuren vaaran: ihmisellä on mahdollisuus tehdä melkein mitä tahansa, tai ainakin nähdä tekemänsä asiat missä valossa tahansa. Ihminen voi muuttua lähes rajattomasti siinä mielessä, että hän voi ottaa käyttöönsä minkä tahansa identiteetin.

Traditioista elämänpolitiikkaan

Ihmisyhteisöt viimeisen kymmenen tuhannen vuoden aikana ovat pääsääntöisesti vältäneet liian rajuja itsensä uudelleen määrittelyjä. Traditio eli se miten asiat on tehty, on oikeuttanut sen, että asiat tehdään vastaisuudessaakin samalla tavalla. Metsästäjä-keräilijän keskuudessa ei ollut mahdollista ryhtyä hiphoppariksi tai alkoholistiksi ilman hengenmenoa. Näin vaihtoehtoiset traditiot eivät voineet siirtyä jälkeläisille. Identiteettien runsaus ja elämän tarkoituksen pohdiskelu on antropologisesti katsoen melko tuore ilmiö.

Nyt asiat ovat toisin. Erilaisia elämän malleja on tarjolla tukehduttavan paljon, ja vain harvat niistä nauttivat kiistatonta tai jakamatonta suosiota. Yhteiskuntatieteilijät puhuvatkin osuvasti elämänpolitiikkojen aikakaudesta, jolloin yksilöt valitsevat strategioita elämänsä varalle ja vaihtavat elämänpolitiikkaansa kesken kauden jos tilanne niin vaatii. Identiteetti toki joutuu kovalle koetukselle näissä vaihdoksissa, varsinkin jos ihmisellä ei ole mitään varsinaista minää, joka näitä erilaisia naamioita kantaisi. Airaksisen mukaan tällaista varsinaista minää ei ole olemassa, ja sen vuoksi erilaisten naamioiden valinnassa on kysymys kohtalokkaammasta teosta

kuin pelkästä strategian valinnasta. Identiteetin rakentuminen on samalla minuuden rakentumista, koska siellä takana ei ole ketään kotona, joka identiteettejä arvioisi, hetken käyttäisi ja pois heittäisi.

Onko ihminen meemien elatusalusta?

Airaksisen näkemys tulee varsin lähelle kognitiotieteen filosofiassa paljon keskusteltua meemiteoriaa. Meemiteorian mukaan ihmisellä ei ole varsinaista minää, vaan persoonat ovat ajassa muuttuvia, suhteellisen vakaita merkitys- eli meemijärjestelmiä. Meemiteorian vision mukaan ihminen on eräänlainen meemien elatusalusta, jossa runsastumaan pyrkivät itsensä monistajat eli replikaattorit voivat viipyä. Minuus on vain yksi merkitysjärjestelmä, joka kilpailee paitsi minuuden lokeroon sopivien muiden merkitysjärjestelmien kanssa, myös muiden meemien kanssa.

Tulevaisuuden ihminen saattaa olla sellainen, jolle minus ei ylisummaan ole tärkeä, vaan muut merkitykset kuten "me", "toiseus" tai "verkko" valtaavat saman lokeron. Tämä mahdollisuus on kaiketi sallittava, jos myönnetään ihmisen kulttuurinen perusluonne ja muunneltavuus. Älkäämme kuitenkaan vielä kiiruhtako sinne missä minuutta ei enää ole. Moni hauska projekti pitäisi jättää silleen, kuten Heideggerin perilliset ovat uhanneet.

Positiivisesta ajattelusta seuraa kaaos

Identiteettejä on hyviä ja huonoja. Huonoissa juhlivat sellaiset ominaisuudet kuin ahneus, kateus ja julmuus. Hyvissä identiteeteissä nämä ominaisuudet on saatu hillittyä, valjastettua yhteisöelämän palvelukseen. Identiteettien rakentumisessa ja koko kulttuurin dynamiikassa olennainen osuus on kiellolla eli negaatiolla. Negaatio on Airaksisen ajatusmaailman avainkäsite. Ensinnäkin negaatio järjestää todellisuutta. Binaariset luokitusjärjestelmät ovat mahdollisia vain jos voidaan erottaa P ja ei-P. Toiseksi nykykulttuurin tuhoavat piirteet ovat seurausta liian vähistä negaatioista. Ahneus, kateus, julmuus ja muut aikamme infantiiitit piirteet ovat myönnön seurauksia. Niissä sallitaan ja vaaditaan itselle asioita, jotka pitäisi kieltää. Airaksisen mukaan positiivinen ajattelu tuo kaaoksen:

Kun ihminen lakkaa sanomasta "ei", hän luo ympärilleen kaaoksen, joka on yhtä aikaa tyhjä ja täysi tila. Tuossa tilassa on vaikka mitä. Se on tyhjä, koska emme osaa sanoa, mitä siinä on. Se on täysi, koska siinä on kaikkea, eikä siihen mahdu enää mitään uutta. Kaaos sulkeutuu ihmisen ympärille tehden oman tilan ymmärtämisen ja sen kommunikoinnin mahdottomaksi [...] Viimeinen sana, joka jää jälkeemme, on "lisää", joka vain lisää tilanteen paradoksaalisuutta. Kuinka siihen mikä on jo täysi, voisi lisätä jotakin? Mutta jos tila ihmisen ympärillä on tyhjä, siihen on koko ajan yritettävä saada jotakin, lisää. (s. 177-178)

Kaksiarvoiset joko-tai luokittelujärjestelmät ja ylisummaan kannanotot koskien todellisuuden luonnetta, hyvää ja pahaa, ovat joutuneet naurunalaisiksi jälkimodernissa kulttuurissamme. Liian monen vaihtoehdon salliminen itselle on luonut Airaksisen kuvaaman tilanteen, jossa identiteetin rakentamisen perustyökäluun, negaation käyttö on jäänyt liian vähälle. Seurauksena on kulttuurin hillittömyys. Entistä nuoremmat juopottelevat tajuntansa sekaisin, entistä useampi ostaa tavaroita joita ei tarvita ja joihin ei ole varaa. Moni on fundamentaalisesti onneton. Tämä ei Airaksista kylläkään huolestuta, vaan hän tyyty filosofina toteamaan asiointilan.

Painajainen Esplanadilla

Itse kävin alkusyksystä Helsingissä yhden kollegan väitöskaronkassa. Ajankohta oli perjantai-iltana, ja tallustaessani yhdentoista aikaan Kauppatorilta Esplanadia pitkin takaisin hotelliin näin asioita, joita oli vaikea uskoa tosiksi. Etnografin tarkkuudella kirjasin ne kuitenkin muistiini: Esplanadin puisto lainehti humalaista väkeä, suurin osa niin nuoria, että heidän olisi pitänyt olla jo nukkumassa. Nuoret löivät ja potkivat toisiaan, nykyajalle tyyppilliseen tapaan siten, että useampi potkii kollektiivisesti yhtä uhria. Eri suunnista tuli poliisiautoja ja väkijoukon osaset säntäilivät sinne tänne jatkaen toistensa mukiloimista. Yksi nuorukainen pysähtyi keskelle ajorataa ja pyllisti suojaatien eteen pysähtyneelle taksille ja vielä tömäytti nyrkillä kattopeltiin.

Paikallisen alkuasukkaan mukaan kysessä oli tavanomainen perjantai-illan alku, jota me ulkopaikkakuntalaiset ihmetellen katsoimme. Pysähdyin muutaman ranskalaisen ja japanilaisen turistin viereen. He ilmeisesti uskoivat, että kysessä oli osallistavan nuorisoteatterin performanssi. Hmmm... kollektiivinen rituaali-itsemurha voisi olla ainoa kunniallinen tapa tälle porukalle poistua näyttämöltä.

Negaatioiden käyttö konstruktivistien visioiden luomisessa

Esipuheessaan Airaksinen kertoo miten kirjan kaksi ensimmäistä osaa analysoivat negatiota ja identiteetin rakentumista, ja kolmas osa on "pelkkää kyynistä vittuilua ynnä vitsejä." Luulisi Airaksisella olevan resursseja muuhunkin kuin reposteluun. Perusteltujen negaatioiden käyttö, jota hän itse peräänkuuluttaa, ei siilaudu hänen omaan tekstiinsä. Airaksinen analysoi mestarillisesti sitä, mihin hillittömyyteen negaatioiden poissaolo johtaa, mutta ei itse kiellä mitään.

Analyttinen mielenlaatu ei salli konstruktivistien visioiden esittämistä. Tämä piirre löytyy muualtakin. Yhdysvalloissa, modernin analyttisen filosofian keskuksessa, hyveitä on systemaattisesti esitellyt ja käsitelty poliittisen filosofian varsinainen soveltaja William J. Bennett kirjassaan *The Book of Virtues* (1993). Hänen listaltaan löytyvät niinkin kuluneet hyveet kuin itsekuri, myötätunto, vastuuntunto, ystävyys, työ, rohkeus, sitkeys, rehellisyys, uskollisuus ja luottamus. On totta, että konstruktivistit kannanotot on helppo torpedoida upoksiin, varsinkin kuin kanssakäynnöitä Suomessa riittää. Ei ole Bennetilläkään ollut helppoa, varsinkin kun kirjan takakannessa komeilevat Margaret Thatcherin kirjoittamat ylistyssanat ja mies itse palveli Ronald Reaganin tiedehallinnossa. Ad hominem –argumentin perusteella moni on kieltäytynyt jopa koskemasta hänen kirjaansa.

Negaatio ja maailman kalustus

Mutta palataanpa pääasiaan eli negaatioon. Ihmisen tahtoma ja tekemä kielto on Airaksisen mukaan sen vuoksi erityisen tärkeä, koska maailmassa ei ole negatiota. Maailma on positiivisten tosiasioiden kokonaisuus, ja negaatio loistaa poissaolollaan. Tämän näkemyksen mukaan esimerkiksi se ilmeinen negatiivinen tosiasia että maapallo ei ole litteä, ei kuulu maailman kalustukseen.

Katsokaamme tarkemmin. Arkielämässä törmäämme monesti negatiivisiin faktoihin: taikina ei ole valmis, pakastimessa ei ole jäätelöä tai käsipuhelimen akussa ei ole virtaa. Arkipäivän filosofia olisi välittömästi valmis myöntämään, että maailman konstituentteihin kuuluu positiivisten faktojen lisäksi negatiivisia faktoja. Tämä mahdollisuus on kauhistuttanut monia filosofi, koska negatiivisten faktojen lukumäärä olisi kaikei ääretön, ja näin ollen maailmaa kansoittaisivat kaiken muun muassa sellaiset oliot kuin välimatkan puuttuminen kahden vierekkäisen lusikan väliltä, se tosiasia että maapallo ei ole kolmi- tai kahdeksankulmainen, ja niin edelleen. Negatiivisten faktojen sallimisen on katsottu avaavan ovet sellaiselle metafysiikan ylikansoitukselle, joka ei ole hallittavissa.

On kuitenkin perusteita uskoa negatiivisten faktojen ja negaation kuuluvan maailman kalustukseen. Yksi peruste on seuraava. Kun havainnon perusteella muodostan uskomuksen, että Esplanadilla ei ole hiljaisuutta, mikä piirre maailmassa tekee uskuksesta todan. Voisimme väittää, että Esplanadin meluisuus tekee uskuksesta todan, emmekä tarvitsisi negatiivisia faktoja lainkaan. Mutta mikä looginen yhteys vallitsee melun ja hiljaisuuden välillä? Ne ovat keskenään inkompatteileita eli yhteensopimattomia, jolloin positiivisen faktan käyttäminen uskokseni analyysiin vaatii yhteensopimattomuuden ja negaation käsitettä. Sitä paitsi uskokseni koskee hiljaisuuden puuttumista, ei melua, jolloin negatiivisen faktan "Esplanadilla ei ole hiljaisuutta" myöntäminen tulee houkuttelevaksi vaihtoehdoksi.

Negatiiviset faktat ovat positiivisten faktojen kaltaisia siinä mielessä, että myös niillä on relationaalinen rakenne. Toisin sanoen, siinä missä positiivinen fakta "Esplanadilla on puistonpenkkejä" koostuu puistonpenkeistä, Esplanadista ja sijaintirelaatiosta, negatiivinen fakta "Esplanadilla ei ole hiljaisuutta" koostuu hiljaisuudesta, Esplanadista ja negaatiosta. Relatiot ylisummaan ovat eräänlaista liimaa, jotka pitävät todellisuuden koossa ja antavat rakenteen maailmalle. Negaatio on tämän käsityksen mukaan eräänlaista

superiimaa, joka voi kytkeä mitä erilaisempia olioita toisiinsa. Esimerkiksi negatiivisessa faktassa "Maailma ei ole luojajumalan tekemä" yhdistyvät olemassaolematon olio luojajumala, tekeminen ja maailma toisiinsa monipaikkaisen negatiorelaation avulla.

Maailma on pullollaan negaatioita. Näin ollen ihmisen tilanne ei ole niin lohduton kuin Airaksinen antaa ymmärtää. Negaatiot eivät ole pelkästään ihmisen vastuulla, vaan maailma tulee puolitiehen vastaan. Nykyihmisellä on vain fundamentaalisia vaikeuksia virittää ymmärrystään siten, että kielloilla olisi tajunnassa niille kuuluva paikka.

Kirjoittaja toimii tutkimusjohtajana Tulevaisuuden tutkimuskeskuksessa Turun kauppakorkeakoulussa ja kognitiotieteen filosofian dosenttina Helsingin yliopistossa.

